

ΣΧΕΚΦΟΓΛΑΙΟΚ Α ΜΑΓΥΑΡ ΤΥΔΟΜΑΝΥΟΣ ΑΚΑΔΕΜΙΑΝ

SZABÓ MIKLÓS

TYMILTYS GALLICUS
Γαλατικὸς πόλεμος

1825

Szerkesztő
GLATZ FERENC

Olvasószerkesztő
Pótó János

ISBN 963 508 186 3
ISSN 1419-8959

Kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia, 2000
Felelős kiadó: Szabó B. István
Kiadói szerkesztő: Burucs Kornélia
Nyomdai előkészítés: MTA Történettudományi Intézete kiadványcsoportja
Tördelő: Csányi Attila
Nyomdai munkálatok: AKAPRINT Nyomdaipari Kft.
Felelős vezető: Freier László ügyvezető igazgató

Szabó Miklós
az MTA levelező tagja

Tumultus Gallicus, Γαλατικὸς πόλεμος

A mediterráneum és a kelta világ
a Kr. e. 4–3. században

Elhangzott 1996. december 16-án

A kelták dél felé irányuló vándorlásaik során a mediterrán világ államalakulataival találták szembe magukat. Az ebből következő ütközések nemegyszer véres konfliktusokat szültek, melyek nyomán az ókori irodalomban rablás vágyától hajtott, halálfélelmet nem ismerő, kegyetlen barbárok képe alakult ki róluk. E toposz elemeit Jean Bayet Titus Livius V. könyvének utószavában a következőképpen sorolja: „Mohó és agresszív tömeg rohama, döbbenet és pánikot kiváltó összecsapás, városok értelmetlen felégetése, brutális terület-szerzés...” és így tovább.¹

Mindezek alapján jól érthető az ókori népek *φόβος*-, azaz félelemkomplexusa, amely a rómaiak esetében a *tumultus Gallicus*ban, azaz a gallok által kiváltott *timor multus*ban nyilvánult meg. Más kérdés, hogy az erős félelem „technikai” következménye a háborúra való mozgósítás volt, s hogy a *metus Gallicus* alkalmasint politikai eszközként is felhasználhatónak bizonyult.²

1 Tite-Live, V, 156 skk. Az idézet: 165. – Vö. Dobesch, 1991, 36–38. L. még Rankin, 1987, 83 skk.

2 L. Bellen, 1985.

Az antik szerzők az inváziók magyarázatakor nem tudtak a közhelyektől megszabadulni. Az okok között megjelenik a kincsvágy. Ez az, ami Brennost 279 telén Delphoiig hajtotta, amely 386 körül, az alliai győzelem után vagy 278/277-ben Lüsimumakheianál – s ezúttal tragikus következményekkel – a keltákat elvakította. Ekképpen született meg, Pompeius Trogus, illetve Justinus szavaival, a *gens avida*, Horváth János fordításában a „kapzsi nép” toposza.³ Ezzel szinte azonos kategóriába tartozik az iszákosság szerepének hangsúlyozása. Az új élvezetnek számító bor vonzotta a keltákat annak forrása, Itália felé, legalábbis ahogy Plutarkhosz vagy Titus Livius vélekedett. Az utóbbi, a clusiumi Arruns történetének beiktatásával, az itáliai bor zamatjához némi erotikus ízt kevert.⁴

A mértéktelen italozás és a kincsvágy egyébként az ókori etnográfia szerint a barbár népeket szinte kivétel nélkül jellemezte.⁵ Vagyis ezek alapján a kelta népmozgalmak valódi indítékai nyilvánvalóan nem értelmezhetőek. Mint ahogy természetesen olyan módon sem, ahogy az ókori hagyomány a gallokat a végzet eszközeiként kezelte, akik ebben a minőségükben büntették meg Rómát a Kr. e. 4. század elején, vagy a makedón Ptolemaiosz Keraunosz egy jó évszázaddal később.⁶

Konkrétabb adalék viszont Liviusnál, Pompeius Trogusnál vagy Plutarkhosznál a túlnépesedésre mint az elvándorlást kiváltó tényezőre való hivatkozás,⁷ ami mindenestre jelzi, hogy az ókori történeti hagyománynak a toposzokon túl voltak hiteles vagy legalábbis racionális elemei.⁸ Ugyanakkor azonban számos példa hozható fel arra vonatkozóan, hogy a források hitelesnek tűnő részleteit is ajánlatos óvatossággal kezelni.⁹ Hihetőnek tűnik például Trogusnál, hogy a csatában foglyul ejtett ellenség lefejezése – lásd Ptolemaiosz Keraunosz esetét – a rémületkeltés barbár eszköze volt. Valójában ez a szokás a kelta vallási elképzelések, az ún. fejkultusz ismeretében értelmezhető helyesen. (Titus Livius szerint L. Postumius Albinus fejét a boiusok győzelmük

3 Vö. Dobesch, 1995, 76 skk. Továbbá: Nachtergaele, 1977, 99 skk. – *Gens avida*: Iust. 25, 2. Magyar fordítása: Marcus Iulianus Iustinus: *Világkrónika*. A kezdetektől Augustusig. Budapest, 1992, 216. – A barbárok rablőhadjárataihoz l. Dobesch, 1995, 21–23; Dobesch, 1983, 185 skk.

4 A mértéktelen italozás toposza már Platónnál megtalálható: Nom. 1, 637 d. – A bor mint vándorlást kiváltó tényező: Liv. 5, 33; Plut. Cam. 15. – Az Arruns-történethez: Wernicke, 1991, 57 skk.

5 A barbár toposzhoz, l. most Dobesch, 1995, 7 skk.; Roman, 1999, 89 skk. (válogatás az idevágó szakirodalomból a 2. jegyzetben idézett műben). Hangsúlyozni kell, hogy görög felfogás szerint kétfajta barbár toposz létezett, a civilizálatlan, illetve az „idegen” kultúrájú barbárság. Az utóbbihoz l. Momigliano, 1975. – Poszeidóniosz a kelta etnográfiáról: Malitz, 1983, 169 skk.; Dobesch, 1995, 59 skk.

6 J. Bayet in Tite Live, V, 157 skk.; Nachtergaele, 1977, 126 skk.

7 A túlnépesedést említő antik forráshelyek listája: Wernicke, 1991, 84–85.

8 L. pl. Diod. 14, 113: klímakatasztrófa mint a senonok elvándorlásának oka (Arat Séguin, 1987).

9 Vö. a 16. jegyzetben az *aurum Tolosanum* problémáját.

után, 216-ban azért vágják le, hogy koponyáját aranyba foglalva szentélyükben helyezték el.)¹⁰

Mellőzve a problémakör boncolgatását, arra szeretnék emlékeztetni, hogy a múlt század végén a történetírás az ókori szerzőkével sok szempontból egyező képet alakított ki a keltákról: kegyetlen, barbár hordák, amelyek a kincsszerzés vágyától sarkallva törtek be Itáliába, Makedóniába vagy éppen Hellász területére.¹¹

Századunk elején, elsősorban a régészet jóvoltából, annyiban módosult ez a felfogás, hogy a Reinecke nevével fémjelzett irányzat a késő vaskor keltákhöz köthető, ún. La Tène-kultúrájának megszületését az 5. század első felében a mediterráneummal kialakult békés kapcsolatok számlájára írta.¹² Ugyanakkor azonban a 4. század ún. történeti vándorlásainak értelmezésében továbbra is érvényben maradt az előbbi, lényegét tekintve az ókori historiográfiára visszavezethető modell.¹³ Legfeljebb – ennek hitelesebbé tétele érdekében – olykor előtérbe került a 19. század történetírásának az ókorra is kivetített nemzetmítosza, mintha az etnikai különbözőség önmagában magyarázná a kérdéses konfliktusok létrejöttét.¹⁴

Mindezek a patronok a 20. század történeti és régészeti irodalmából máig sem tűntek el teljesen, legfeljebb árnyaltabb megfogalmazást kaptak. Könnyű felismerni például egyfajta aktualizálást az olyanféle gondolatokban, hogy az Itália, majd a hellenisztikus birodalmak elleni inváziók miatt megszakadt a kelta világ és a mediterrán civilizációk békés egymás mellett élése.¹⁵

„Sok tintának kellett elfolynia” ahhoz, hogy legalábbis a mértékadó szakirodalom kivesse magából a delphoi kincs Brennus kommandója általi elrablásáról, Galliába szállításáról, majd pedig a tolosai tóba való süllyesztéséről szóló történetet. Lassan terjed az a fontos felismerés is, hogy ennek hátterében valójában a gallelleses római propaganda rendkívül sikeres, ha úgy tetszik, napjainkig ható fogásáról van szó. Az utóbbit bizonyítja egyebek között, hogy nemrég

10 Ptolemaiosz Keraunosz: Iust. 24, 5. – L. Postumius Albinus: Liv. 23, 24. – Vö. Lambrechts, 1954, 37–39.

11 Vö. mint *pars pro toto* a balkáni invázióra vonatkozó modern történeti irodalom elemzését: Nachtergaele, 1977, 27 skk.

12 A régészeti kutatásokhoz: Kruta–Szabó, 1978, 14 skk, Filip, 1976, 216 skk. – Reinecke, 1965 a szerző 1902-ben és 1911-ben publikált tanulmányainak aktualitását bizonyítja.

13 Jól példázzák ezt a kelták 4. századi itáliai bevándorlásának történeti értelmezését célzó munkák, vö. Wernicke, 1991, 94 skk.

14 Ehhez l. pl. az utóbbi évek idevágó kritikai elemzéseiből: Helvetier; Birkhan, 1997, 8 skk. és 27 skk.; Goudineau, 1998, 8 skk.

15 Az utóbbi csapdát e sorok írója sem kerülte el: Szabó, 1983/c, 23. Vö. ezzel a hellenisztikus kapcsolatok új értelmezését: Kruta–Szabó, 1982.

egy kutató gondosan kikalkulálta az Apollón-szentélyből elhurcolt arany mennyiségét.¹⁶

A 1970-es évektől intenzívvé váló, komplex régészeti kutatások mutatták ki, hogy a kelta világ egyes régióiban már a Kr. e. 5. század második felében a túlnépesedés jelei mutatkoztak.¹⁷ E tekintetben elsősorban Champagne-t és Csehországot kell megemlíteni, ahol egymástól 2–5 km-re fekvő települések hálózata vált ismertté. Sőt, a Marne-vidéken arra is fény derült, hogy az 5. század végén, illetve a 4. század elején számos temető használatával felhagytak. A jelenségre magyarázatot kereső kutatások fontos bizonyítékokat találtak arról, hogy a lakosság egy része elvándorolt, s hogy Itáliába való megérkezésüket az ottani kelta leletek alapján valószínűsíthető lehet. Hasonló érvek Csehország és a bolognai térség relációjában is felvetődtek.¹⁸

Mindezek után érthetővé válik, hogy fokozatosan előtérbe került az ún. történeti kelta vándorlások új értelmezése. Eszerint az elsődleges kiváltó ok az ókori szerzők által említett túlnépesedés, divatos kifejezéssel demográfiai robbanás lehetett, s az elvándorlás új települési területek szerzése érdekében a népességefeleslegből szerveződött. Egyre több lelet utal arra, hogy a kelták expanziója alapján véve békés szándékú kolonizációnak minősíthető.¹⁹ A Bologna közelében feltárt Monte Bibele településén és temetőjében a helyi etruszk lakosság és a kelták keveredése mutatható ki.²⁰ Hasonló volt a helyzet a Kostolac melletti Pečinében, Észak-Szerbiában; ugyanabban a temetőben fegyverrel eltemetett illír benszülöttek és kelta harcosok kvázi egykorú sírjai kerültek elő, s egyes temetkezések mellékletei, akárcsak Belgrád-Karaburmban, kulturális keveredésre utalnak.²¹ De példaként felhozható a magyar Alföld is, melynek masszív kelta betelepülése során, a Kr. e. 3. században, az előbbiekhöz hasonló együttélés alakult ki a jövevények, azaz a kelták, illetve az ún. szkíta őslakosság között.²²

A temetőelemzésből adódó következtetések lényegében megfelelnek az ókori szerzők arról szóló közléseinek, hogy a kelta vándorlások különböző hullámai törzsi szempontból nem voltak homogének. Egyes esetekben – ilyen pl. az itáliai boiusoké vagy a senonoké – nagyobb egységből kiszakadt frakció

16 L. elsősorban Nachtergaele, 1977, 99 skk. – Az *aurum Tolosanum* kérdéséhez l. még Szabó, 1991, 13–14; Dobesch, 1995, 76–78; Goudineau, 1998, 53 skk.; Roman, 1999, 219 skk.

17 Az erre vonatkozó antik forráshelyekhez l. a 7. jegyzetet.

18 Erről összefoglalóan: Charpy-Roualet, 1991, 102 skk.; Drda-Rybová, 1995, 25 skk. Vö. Venezia, 1991, 195–198 (V. Kruta).

19 Szabó, 1991, 14; Szabó, 1993, 298 skk. – A vándorlások morfológiájához l. Dobesch, 1983.

20 Vitali, 1985. (A lelőhely monografikus publikációja sajtó alatt.)

21 Jovanović, 1983; Jovanović, 1984. – Vö. Tasić, 1992, 21 skk.

22 Maráz, 1981; Utak, 1997, 81 skk. (Szabó M., J – P. Guillaumet, Krivetzky B.)

vitt magával különböző eredetű csoportokat. Polübiosz szerint az itáliai kelták „hetaireiá”-kat, azaz különböző törzsekből származó harcosokból álló testületeket hoztak létre.²³

Másfelől viszont a vándorlások során új törzsi egységek kovácsolódtak össze, amelyek azután ismét tovább osztódhattak. Ez volt a helyzet a tectosagesszel. A név jelentése: a nép, amely tetőt keres. Pompeius Trogus a törzset – eredetét tekintve – Tolosa környékére lokalizálta, míg Caesar szerint a hercyniai erdő volt az őshazája. A kutatás mai állása szerint Trogus adatát semmi sem támasztja alá: a Volcae Tectosages törzs a Kr. e. 3. század második harmadában tűnt fel Galliában, míg töredékei Anatóliában s talán Pannoniában telepedtek le.²⁴

Még egyértelműbb a helyzet a scordiscusokkal: a történeti és a régészeti források egyaránt arra utalnak, hogy az etnogenezis színhelye a Kr. e. 4. század végén, illetve a 3. század elején az észak-balkáni térség volt. Maga a törzsnév a helyszínen felvett név: a Scardon oros (Scardus mons) alapján földrajzi névre lehet visszavezetni. Az is bizonyított, hogy ez a Makedónia elleni invázió előestéjén kialakuló etnikai egység nem kelta elemeket (illír, pannon) olvasztott magába.²⁵

Az utóbbi évtizedek történeti kutatásainak egyik látványos eredménye volt a dél felé irányuló kelta vándorlások ókori, ha úgy tetszik, „nemzetközi” összefüggésekbe való beillesztése. A szakirodalomban megjelent a „letárgyalt vándorlás” terminus technicus, ami egész egyszerűen azt jelenti, hogy a keltákat bizonyos feltételekkel behívták az adott térségbe.²⁶ Hasonló esetet már régóta ismert a modern történetírás, hiszen a galaták köztudottan I. bithüniai Nikomédész hívására keltek át 278/277-ben Anatóliába. Ennek ellenére meglepő eredménynek bizonyult annak kimutatása, hogy a kelták itáliai akcióinak hátterében a 4. század első felében az I. szürakuszai Dionüsziosszal kötött, etruszk- és Róma-ellenes szövetség állt. Ezzel összhangban került sor a senonok letelepítésére Picenumban, a türannosz támaszpontja, Ancona környékén, hogy azután erről a bázisról a kelták segítségével 369/68-ban beavatkozzék a görög anyaország belső háborúiba, Thébai ellen.²⁷

23 Az itáliai bevándorlásokhoz l. Peyre, 1979, 32–33. (boiusok), 36–37, (senonok). – Polyb. 11, 17 értelmezéséhez l. Venezia, 1991, 212 (V. Kruta).

24 Kruta–Szabó, 1978, 58–59. – Vö. Birkhan, 1997, 87.

25 Szabó, 1991, 14–16; Vö. Papazoglu 1969, 442–453 (írott források). A régészeti dokumentációhoz l. a 21. jegyzetet.

26 Peyre, 1979, 40. – Vö. Dobesch, 1983, 203 skk.

27 Áttekintés a problémáról: Venezia, 1991, 333–336 (Szabó M.). – Az itáliai bevándorlás értelmezéséhez: Peyre, 1979, 16. – Vö Venezia, 1991, 195 (V. Kruta).

Nem kevésbé fontos az a felismerés, hogy Makedónia és a Kr. e. 350 táján a Balkánon feltűnő kelták között kezdetben jó volt a kapcsolat. Valószínűsíthető oka ennek a közös ellenség, az akkor nagy hatalmú autariata törzs lehetett, amely akcióival már II. Philipposznak komoly gondot okozott. Nyilvánvalóan nem volt véletlen, hogy Nagy Sándor 335-ben a trákok és a géták elleni expedíciója után az Al-Dunánál, azután – bár ezt egyesek kétségbe vonják – 324-ben Babilonban kelta követséget fogadott. Majd ezt követte a kelták villámháborúja az autariaták ellen, valamikor a század utolsó előtti évtizedében, amely az illírek fejvesztett menekülésével végződött Dalmácia, illetve Paionia irányába. S tegyük ehhez hozzá, hogy a kelták balkáni jelenléte Lüszimakhosz haláláig, illetve az uruzpátor Ptolemaiosz Keraunosz fellépéséig Makedónia számára könnyen kezelhető volt.²⁸

Mindebből egyértelműen következik, hogy az a felfogás, amely a Kr. e. 4. és 3. században a kelta világ és a mediterráneum között az inváziók következtében antagonisztikus ellentétek kialakulását feltételezte, ma már meghaladottnak számít. Teljességgel elvethető az is, hogy etnikai tudattól determinált kapcsolatmegszakítás, netán gazdasági bojkott, kereskedelmi embargó jellemezte volna a két kultúrkör kapcsolatát. E tekintetben – magától értetődően – az archeológia szolgáltatja a legfontosabb bizonyítékokat.²⁹

Az itáliai senonok gyors hellenizálódásának tényét már első temetőik – Filottrano, Montefortino – feltárásakor felismerte a kutatás. Mára világossá vált, hogy ennek hátterében elsődlegesen nem a fosztogatás, hanem a „szürakuszai kapcsolat” áll.³⁰ Bologna térségében jól nyomon követhető a helyi lakosság és a kelták keveredésén túl a boiások igényeit és ízlését kiszolgáló műhelyek kialakulása: ezt leglátványosabban fegyverleletek dokumentálják.³¹

Elsősorban V. Kruta kutatásai nyomán került előtérbe a 4. századi kelta művészet nagy vívmányának, a korábban a Rajna-vidékről származtatott ún. Waldalgesheim-stílusnak itáliai, pontosabban italo-kelta eredete. Ennek a tézisnek a jelentőségét, kifejtésétől ezúttal eltekintve, a Kárpát-medencei keltaság szempontjából szeretném röviden felvázolni. Amikor a kutatás a Waldalgesheim-stílusnak a Közép-Duna-vidéken való megjelenését felismerte, a forrást a Rajna-vidéken vélte megtalálni. Ez magától értetődően következett a Jacobsthal által kidolgozott hagyományos felfogásból. Ráadásul az 1970-es évek elején észleltük, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum egyik vaslán-

28 E tekintetben úttörő jelentőségű elemzés: Nachtergael, 1997, 7–14.

29 A Kr. e. 3. századra vonatkozó újabb kutatások összefoglaló áttekintése: Szabó, 1991.

30 Vö. Venezia, 1991, 231–234. (D. Vitali), 286–287. (M. Landolfi).

31 Vö. Venezia, 1991, 225–229. és 288–289. (D. Vitali). L. még a 20. jegyzetet.

dzsájának vésett ornamentikája a waldalgesheimi sír arany-torquesének díszítmenyéhez szorosan kapcsolódik, s ez egyes német kutatók számára (pl.: O-H. Frey, F. Schwappach) az eredeztetés kérdésében perdöntő érv volt. Bizonyos esetekben – mint pl. a fiadi korongos torquesé – a hatás nyugat-keleti iránya valóban bizonyítható, tekintettel a nyakperec jól azonosítható felső-Rajna-vidéki műhelyére.³²

Az itáliai kapcsolatokra az 1980-as években terelődött a figyelem. Mindekelőtt utalnék a brunni (Alsó-Ausztria) bronzveretre, melynek díszítése egy tarentumi 4. századi aranydiadéma ornamentikája kelta parafrázisának tekinthető.³³ Ennek a felismerésnek a jelentősége nagymértékben megnőtt akkor, amikor szerencsés leletek jóvoltából világossá váltak a kelták által elfoglalt itáliai területek és a Kárpát-medence nyugati része között a 4. század során kialakult kapcsolatok. A legbeszédesebb példa erre a Lajta-vidéki Mannersdorf 13. sírjában talált etruszko-italiai bronz-szitula, valamint ugyaninnen egy mediterrán ihletésű növényi ornamentikával díszített fibula.³⁴ Egy Monte Bibeleti vésett kardhüvely alapján azt bizonyítottuk, hogy nagyon sokat köszönhet a Waldalgesheim-stílusból a Kr. e. 3. század elején kialakuló „magyar kardstílus” a Bologna környéki italo-kelta műhelyeknek. Ezen az ösvényen továbbhaladva a waldalgesheimi sír bronz-szitulájának problémáig jutunk el.³⁵

A derveni, a verginai makedón, ún. fejedelmi sírok felfedezése nyomán a Kr. e. 4. század második felének görög fémedényművességére vonatkozó ismereteink jelentős mértékben gazdagodtak s egyben módosultak.³⁶ Ennek egyik következménye a waldalgesheimi bronz-szitula³⁷ eredete, keltezése körüli vita újjáéledése, ami konkrétan a Magna Graecia-i, talán tarentumi műhelyből való származása elvetését, égei,³⁸ sőt Cl. Rolley szerint makedóniai műhelyhez való kapcsolását jelenti³⁹ (1. kép). Ebből egyebek között az is következhet, hogy a híres lelet a 4. század folyamán a kelta világ és Makedónia között szövődő békés kapcsolatok dokumentuma, s ebben a kontextusban került nyugati kelta területre. A vita egyelőre nincs lezárva, de mindenesetre felhívta a figyelmet az utóbbi értelmezés lehetőségére.⁴⁰

32 Erről összefoglaló áttekintés: Szabó, 1996, 527–528.

33 Kruta, 1987/b, 34; Szabó, 1996, 528, 530, 24. jegyzet.

34 Venezia, 1991, 298–299 (J.-W. Neugebauer); Szabó, 1996, 529, 21. jegyzet.

35 Szabó, 1996, 530–532, 25. jegyzet, 3, 1–2. kép.

36 L. Treasures, 48 skk.; *Macédoniens*, 208 skk.; vö. Barr-Sharrar, 1982; Pfrommer, 1983.

37 Joachim, 1995, 54–59.

38 Shefton, 1994, 583 skk.

39 Rolley, 1987, 416–419; Rolley, 1990, 370. – A derveni A49. számú szitulához: *Macédoniens*, 226, 263. sz.

40 Rolley, 1987, 419.

Ilyen előzmények után talán nem meglepő, hogy a kutatásban érdekes változás jelei mutatkoznak. Korábban meglehetősen elfogadott volt az a felfogás, hogy a Kárpát-medence kelta temetkezéseiből származó kora hellenisztikus fémedények Görögországból háborús zsákmányként kerültek lelőhelyükre.⁴¹ A waldalgesheimi szitula körüli vita ezt a tézist ingatta meg. Jelenleg a probléma újragondolásakor a következő darabokkal kell számolni. A hurbanovói (Ógyalla, Szlovákiában) léküthosz-arüballosznak⁴² Derveniből a Kr. e. 4. század utolsó harmadára keltezhető pontos párhuzama van. A két darab nyilvánvalóan egyazon műhelyből került ki.⁴³ A szobi kantharosznak (4., 5. kép)⁴⁴ Közép-Görögországból és Makedóniából számos jó analógiája van; a sorozat tagjai a 4. század végén, illetve a 3. század elején készültek.⁴⁵ A szabolcsi kalüx-kantharosznak⁴⁶ mondhatni a replikája Votonosiban került elő;⁴⁷ mindkét bronzedény a 4. század harmadik negyedére tehető. A borostyánlevél formájú attache-sal felszerelt karaburmai bronzvödör (2. kép)⁴⁸ éliszi párhuzamok alapján a 4. század harmadik negyedére datálható; ugyanebből a sírból egyébként egy görög bronz-phialé is napvilágra jött.⁴⁹ S végül, appendixként, a ciumești „főnöksír” (Csomaköz, Romániában) 4. századi görög lábszárvédői is említést érdemelnek.⁵⁰

Természetesen helytelen volna az itt felsorolt anyagot, amely egyébként itáliai és galliai leletekkel is bővíthető,⁵¹ a maga egészében függetleníteni a 279. évi inváziótól, de kétségtelen, hogy a békés kapcsolatokra épülő értelmezésnek adott esetben komoly indokai vannak.

Ezt külön is hangsúlyozni kell a 4. század végétől formálódó scordiscus hatalmi szféra területéről származó leletek esetében. De Ridder II. Philipposz pénzverésének szentelt monográfiája meggyőzően bizonyította, hogy a philippeusok posztumusz verése csupán Kr. e. 295/294-ig, azaz Démétriosz Poliorkétész trónralépéséig, nem pedig a püdnai csatáig tartott, ahogy azt Pink, Castelin és mások gondolták.⁵² Ezzel újabb fontos érvhez jutunk a kelta világ

41 Uo.

42 Benadik, 1981.

43 Szabó, 1983/b.

44 Hunyady, 1942–1944, 106, XXXVIII, 1. t.

45 *Art antique*, 13–15, 4. sz.; Barr-Sharrar, 1982, 125–127.

46 Szabó, 1992, 156.

47 Vocotopoulou, 1975, 767–768, 19. sz., 28. kép.

48 Todorović 1972, 17, 22. sír, VIII. t.; Božić, 1981, 11, 2. t.

49 Rolley, 1987, 419. – A karaburmai vödörhöz l. még Venedikov 1977, 87–88, 46. kép.

50 Rusu, 1969, 278 skk, 6. kép.

51 Rolley, 1987, 419.

52 A numizmatikai vita áttekintése, valamint régészeti érvek De Ridder felfogása mellett: Szabó, 1983/a.

és Makedónia korabeli békés kapcsolatait bizonyítandó: a philippeusok gyors terjedése a Duna-völgyében a történeti források alapján rekonstruálható együttműködést jelzi.⁵³

S végül, de nem utolsósorban, az új leletek között akadnak olyanok, amelyek a hadizsákmány-kategóriába semmiképpen sem illeszthetők be. Például a pečinei temető 316-os sírjában felfedezett agyag-oinokhoénak (3. kép)⁵⁴ Nyugat-Makedóniából, azután Olünthoszból, Thaszoszról jó párhuzamai vannak.⁵⁵ Maga a síregyüttes korábbi, mint a 279. évi invázió: a 4. és a 3. század fordulójára tehető.⁵⁶

Ez a békésnek mondható szituáció Lüszimakhosz halálával egy időre radikálisan megváltozott. Mellőzve a részleteket, annyit szeretnék leszögezni, hogy a 280-ban meginduló előrenyomulás a kelta történeti vándorlások folytatásának tekinthető. A fegyveres csapatokat szekereken – Diodórosz 2000-et említ – követték a családok. Makedónia szétesése komoly lehetőséget kínált a kelta települési terület megnövelésére. Majd pedig az offenzíva kudarca után jelentős létszámú csoportjaik tértek vissza a hátszországba, azaz a Kárpát-medencébe.⁵⁷

Az elmúlt két évtizedben kutatásaim középpontjában főképpen ennek az időszaknak a vizsgálata állott. A Közép-Duna-vidéken a Kr. e. 3. században a kelta világ új hatalmi központja alakult ki. A szakirodalomban a nyugati keltaság civilizációjával való összehasonlítás nyomán került előtérbe a keleti kelta kulturális koiné fogalma. A regionális vonások kialakulása nem kis mértékben azzal magyarázható, hogy a Kárpát-medencét a Kr. e. 3. században határozott balkáni orientáció jellemezte. S itt újból hangsúlyozni kell, hogy a korábbi kutatások e tekintetben negatív felfogása ma már egyértelműen meghaladottnak tekinthető. Vagyis szó sincs a mediterráneumtól való teljes elzártaságról, éppen ellenkezőleg, a keleti keltaság ebben az időszakban sokat köszönhetett a déli kapcsolatoknak.⁵⁸

Elsősorban a La Tène-kronológia megszilárdulása volt a feltétele annak, hogy a balkáni vándorlásokat követő időszak kulturális összetevőit pontosan definiálni lehessen. Mindenekelőtt egyértelműen el kellett választani a 4. századi mediterrán hatásokat a 3. századi impulzusoktól. Felvetődött például, hogy a 3. század elején kibontakozó „magyar kardstílust” – az elnevezés

53 Így Nachtergaele, 1977, 8.

54 Jovanović, 1983, 48–50; Tasić, 1992, XXXIV, 109. t.

55 L. elsősorban Parović–Pešikan, 1988; Vö. *Macédoniens*, 272, 349. sz.

56 L. az 54. jegyzetet.

57 Vö. Szabó, 1991, 14 skk.

58 Rövid összefoglalás: Szabó, 1991, 24 skk; Szabó, 1992, 153 skk.

Jacobsthaltól származik – friss hellenisztikus inspirációk érték. Ez elvben ugyan lehetséges, de a felhozott érv, az akantuszinda megjelenése, nem bizonyult kellően teherbírónak. Valójában ez a motívum már a Waldalgesheim-stílus repertóriumában jelen volt, tehát átvétele a 4. századra tehető.⁵⁹

Nézzük azonban a pozitív példákat! A kelta arany-torquesek és karperecek egyik csoportjának elterjedése a Baranya–Loire-vidék–Toulouse térségben a 280–279. évi invázió kudarcát követő, egymástól igen távol eső területeket érintő népmozgásokra utal. A díszítmények elemzése arra az eredményre vezetett, hogy a hellenisztikus aranyművesség jellegzetes florális ornamentikájának kelta adaptációjáról van szó. A lasgraisse-i vagy az aurillaci ékszer esetében a görög diadémák bizonyos naturalisztikus elemei, a virágokat és bimbókat összetartó szalagot is beleértve, jól azonosíthatók.⁶⁰

A Kárpát-medencei La Tène-agyagművesség egyik típusának, a nyugati kelta környezetben egyébként ismeretlen kantharoszoknak a vizsgálata szintén olyan eredményeket hozott, amelyek nem egyedi darabokat, hanem sorozatot érintenek. Az edényforma lapos talpú, széles testű változata helyi, kora vaskori, ha úgy tetszik illyro-pannon hagyományra megy vissza. Ezzel szemben a Kr. e. 3. századi síregyüttesekben (pl. Chotin, azaz Hetény Szlovákiában, továbbá Karaburma, Kosd) az előbbiektől eltérő, nyúlánk, talpas kantharoszok kerülnek elő, amelyek több részletükben a 4. század végére, illetve a 3. század első felére keltezhető görög vázákra hasonlítanak (4. kép). Különösen feltűnő az egyezés a profilált talp, sőt – bizonyos esetekben – a fül kiképzése tekintetében. Minthogy valószínűtlen, hogy a hellenisztikus kerámia hatásával a Kárpát-medencében számolni lehetne, a forma megszületése valószínűleg a térségbe került bronzedényekre (pl. a szobi kantharosz, amelyet az előbb bemutatunk, l. 4., 5. kép) vezethető vissza.⁶¹

A hellenisztikus hatás egy további fontos példája a jászberény-cserőhalmi bronz ivóköpür. A híressé vált darab a középső La Tène-periódus elejére keltezhető sírból jött napvilágra (5., 1. kép).⁶² Az edény állat alakú végződése a görög tengeri sárkány, a ketosz típusát követi. Az előkép jól ismert a kora hellenisztikus ikonográfiai repertoárból. Ezért nem szerencsés – W. Krämer követve⁶³ –

59 Az akantusz-motívum kérdéséhez vö. Szabó, 1996, 530, 24. jegyzet, 2., 3a–b kép (a brunni veret díszítményének elemzése).

60 Kruta, 1987/a; vö. Szabó, 1992, 30, 31, 35.

61 Kruta–Szabó, 1982. – A szobi kantharoszhoz l. a 44–45. jegyzetet. Említést érdemel, hogy a középső Duna-vidéki kelta agyagedényeken a csavart vagy 2-3 „hurkából” fonott fültípus ugyanebben a 3. századi kontextusban jelent meg. L. pl. Hunyady, 1942–1944, 53, LXXIII, 11. t.; vö. Drougou, 1991, 88; *Macédoniens*, 272, 349. sz.

62 Krämer–Schubert, 1979, 384–387, 10.b és 11. kép.

63 Krämer–Schubert, 1979, 387, 13. kép.

kizárólag alexandriai párhuzamokra hivatkozni (vö. 5., 2. kép),⁶⁴ s egyébként is kevésbé valószínű, hogy a motívumátvétel színhelye Egyiptom lett volna. Sokkal inkább Trákia jöhet számításba,⁶⁵ ahol a képtípus ismerete kimutatható, s maga a rhüton, az ivókürt, különlegesen fontos szerepet játszott a helyi arisztokrácia kultúrájában.⁶⁶

Közvetve ezt a filiációt támasztják alá a maszkos üveggyöngyök. Ezek keleti kelta környezetben elterjedt típusát szemlélteti az itt bemutatott váci példány (6. kép), amely közép La Tène-temetkezésből került elő.⁶⁷ Tágabb értelemben a pun amulettek nagy családjába sorolható darabokról van szó, valójában azonban a típus – Haevernick kutatásai alapján⁶⁸ – a 4. századtól a Fekete-tenger vidékén készült, s nagy népszerűségnek örvendett Trákiában, s mint említettük, keleti kelta környezetben is. A lista jelenleg közel 20 darabot tartalmaz,⁶⁹ s nemrég Polgáron került elő egy újabb példány.⁷⁰ Ez a leletszituáció úgy értelmezhető, hogy a 3. század folyamán, feltehetően a tráki kelta királyság, Tyllis jóvoltából alakult ki a Fekete-tenger hellenizált vidékei és a Kárpát-medence között a régészetileg kimutatható kapcsolat.⁷¹

E probléma tárgyalása során nem szabad arról sem megfeledkezni, hogy a keleti kelta pénzverés kezdetei a balkáni vándorlásokat közvetlenül követő időszakra nyúlnak vissza. A legkorábbi veretek általában – de nem kizárólagosan – II. Philipposz tetradrachmáit utánozták.⁷² Hosszú ideig a numizmaták úgy vélték, hogy készítésük csak Kr. e. 168, azaz a makedón királyság megszűnését okozó püdnai csata után kezdődött meg. Ma már ez a felfogás tévesnek minősül. (A philippeusok posztumusz megverésének időrendi helyzetét már röviden említettük.)⁷³ Számos kronológiai támpont hozható fel emellett, hogy a Kárpát-medencében a kelta pénz a Kr. e. 3. században született meg. Ezúttal az egyházasdengelegi leletet mutatom be, amely – Pink osztályozása szerint – ún. Audoleón-típusú pénzeket tartalmaz. Az agyagedény, amelyben a kincset elrejtették, jól ismert típus a La Tène B2 és a La Tène C1 közötti átmeneti időszakra keltezhető sírleletekből (7. kép). Ez abszolút kronológiai értelemben a

64 Tarentumi előkép: Kruta, 1987/b, 35.

65 L. pl. Gotcheva, 1975.

66 Venedikov–Gerassimov, 1975, 110 skk.

67 Hellebrandt, 1994, 65, 16, 3. t.

68 Haevernick, 1977.

69 Szabó, 1985, 70–71; Almássy, 1993; Hellebrandt, 1994, 24–25.

70 *Utak*, 1997, 184, 31. sz.

71 Vö. Szabó, 1991, 16–17.

72 Vö. Popović, 1987, 76 skk.

73 L. ehhez az 57. jegyzetet.

legóvatosabb becslés szerint is a Kr. e. 3. század közepét jelenti.⁷⁴ Vagyis a meghatározott időpont azon a perióduson belül helyezkedik el, amikor területünkön a hellenisztikus hatás elérte csúcspontját.⁷⁵

Végül rövid említést érdemel az „álfiligrán” díszítésű ékszerek népes csoportja,⁷⁶ amely különösen jól szemlélteti a mediterrán ihletésű balkáni hatás fontosságát a keleti kelta szférában. A filigrán és a granuláció technikáját, amely a nyugati kelták körében akkoriban lényegében ismeretlen volt, a Kárpát-médenca La Tène-műhelyei a *thraco-illyr* kultúrkör közvetítésével vették át.⁷⁷ Ennek leghíresebb példája a Szarazd-Regölyből (Dunántúl) származó két kincslelet. Az ebbe tartozó ékszertípusoknak (8. kép) (filigrános csövek, szegmentált gyöngyök) jó párhuzamai vannak Makedóniából, Trákiából. Ezzel szemben a kerékamulettek, a gyöngyökön ábrázolt maszk típus La Tène-kelta hagyományra utalnak. A kutatás mai állása szerint a kincs a scordiscus kulturális szféra jellegzetes produktuma, talán a 3. század végéről vagy inkább a 2. századból.⁷⁸ A filigrán- és a granuláció-technikák hatására a korai La Tène-periódus vége fele, azaz a 3. század első felében, az Észak-Balkán és Morvaország közötti térségben alakult ki az a sajátos díszítőstílus, amelynek lényege, hogy a két említett eljárást öntött bronz ékszereken utánozták. Az utóbbiak között találunk fibulákat (9. kép), amelyek a münsingeni típus kései leszármazottai, s egész felületüket beborítja az álfiligrán-díszítés. Némelykor ez áttört felületen jelenik meg, például a fibula koronggal díszített lábán vagy a konikus övkapcsokon. Nem ritkák a valódi mesterművek e csoport képviselői között; példaként mindenekelőtt a chotíni (Szlovákia) temető egyik harcossírjában talált karperecet kell bemutatni, amelyről első látásra szinte eldönthetetlen, hogy valódi vagy álfiligrán-technikával készült-e a díszítése⁷⁹ (*Vö. 10., 3. kép*).

Az itt röviden összefoglalt kutatások távolabbi perspektívái immár kezdenek megmutatkozni. Példa erre, hogy V. Kruta a 3. századi keleti kelta tárgyak (pl. vésett kardhüvelyek, álfiligrán-díszítésű ékszerek), továbbá viseleti szokások galliai elterjedése alapján kimutatta, a balkáni vándorlások kudarca után közép-Duna-vidéki kelta csoportok jelentek meg a Marne vidékén.⁸⁰

74 Szabó, 1983/a.

75 L. ehhez Kruta-Szabó, 1982, 61–64.

76 Szabó, 1975.

77 A hellenisztikus előképekhez: Szabó, 1975, 153–54; *Treasures*, 102, 423. sz., 59. t. – A thraco-illyr kultúrkör szerepéhez: Venedikov–Gerassimov, 1975, 87–88, 198–199. kép; Szabó, 1975, 153 sk.; Szabó, 1992, 162 skk.

78 Szabó, 1975, 152 skk.; Szabó, 1992, 165 skk.

79 A típusokhoz: Szabó, 1975, 147–150; Szabó, 1992, 163–165.

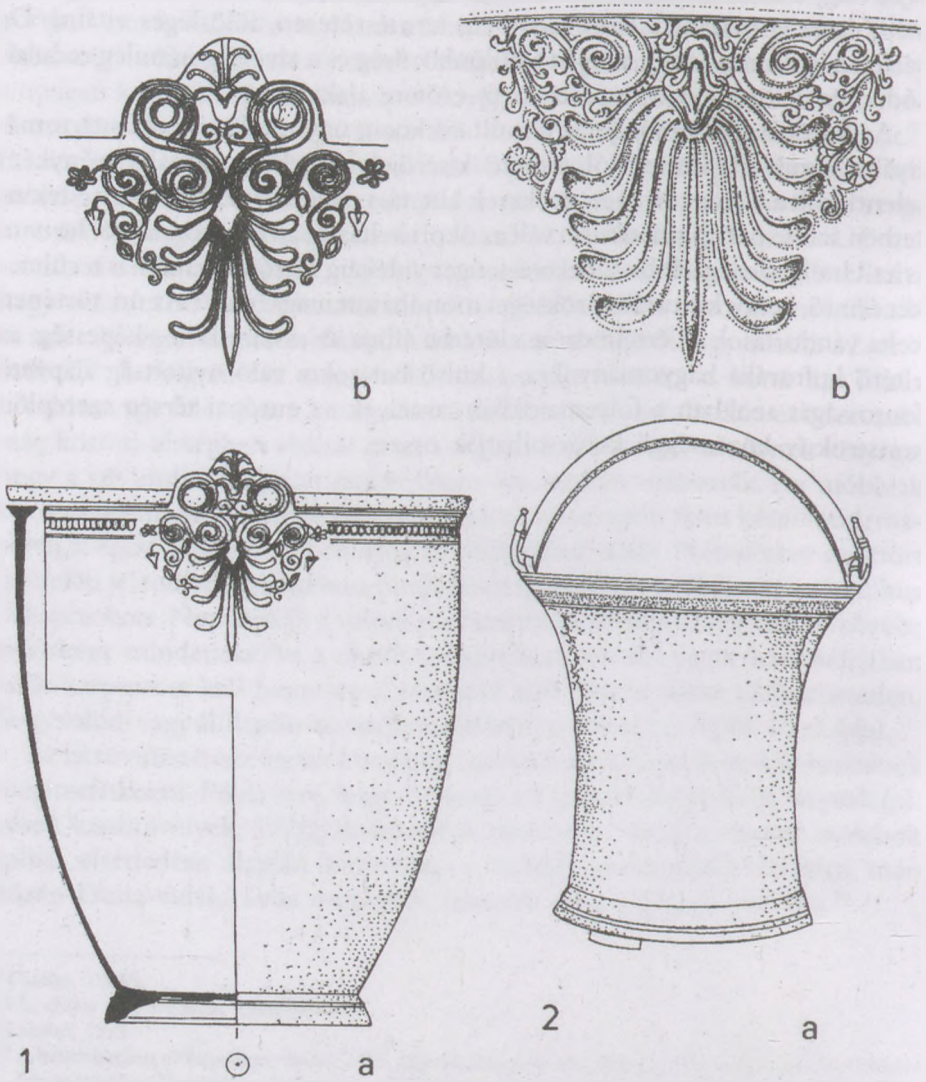
80 Az eredmények összefoglalása: Szabó, 1991, 18–19. – Az álfiligrán-díszítésű ékszerek nyugati elterjedéséhez: Duval, 1977; l. még Charpy–Roualet, 1991, 161 skk.

Végül, konklúzió helyett, egy „modern toposzt” idéznék. J-P. Morel, a dél-itáliai görögség kitűnő ismerője, az Észak és Dél közötti, a római császárkort megelőző kulturális kapcsolatok elemzésének apropójából rezignáltan írja, hogy a mediterráneum és Európa végeredményben két különböző világ volt, és az is maradt.⁸¹ Ezt érdemben, természetesen, fölösleges vitatni. De talán az itt elmondottak alapján a különbözőség és a távolság némileg redukálódik, és a történeti interpretáció új erőtere alakul ki.

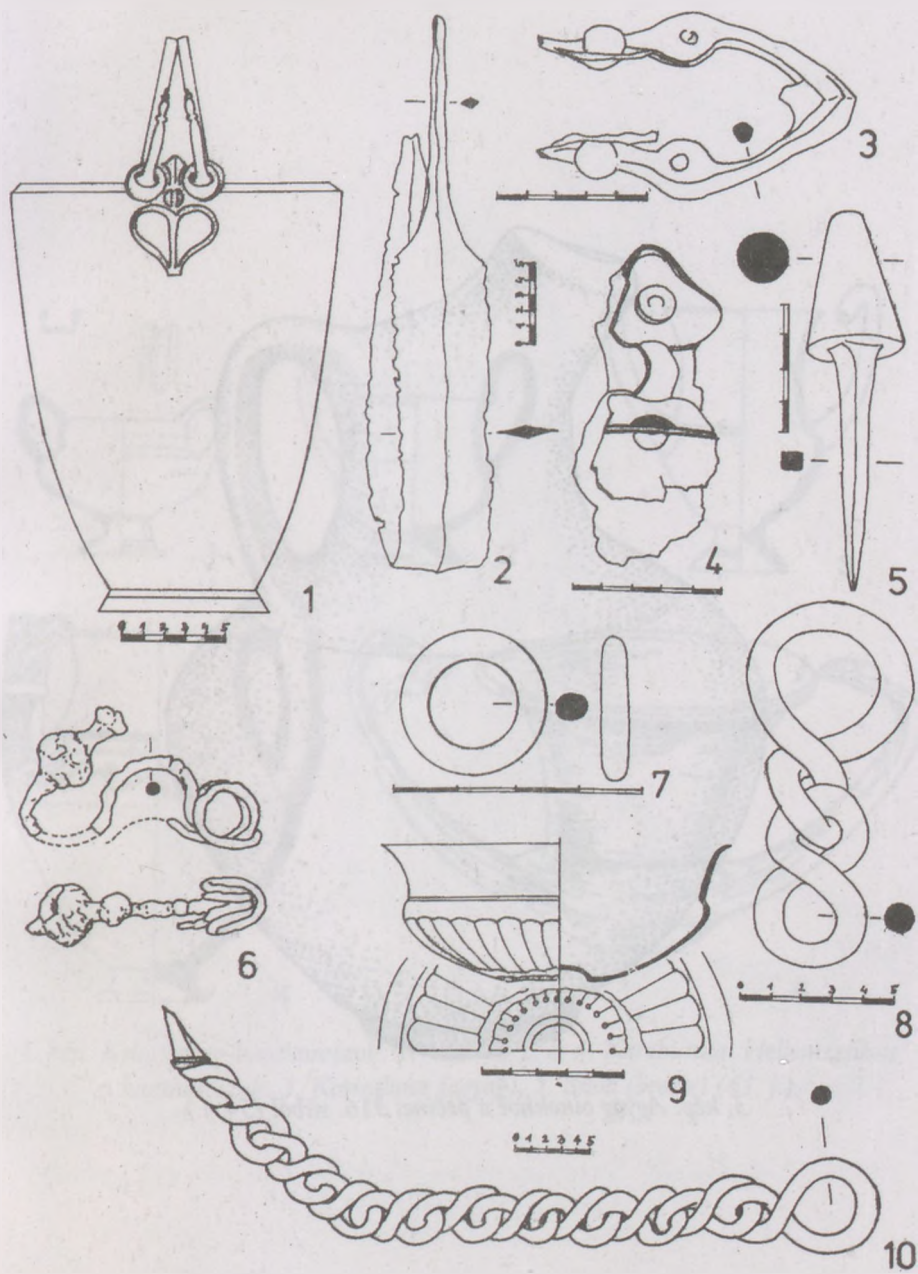
Az európai egység ideája az elmúlt években, úgy tűnik, a realitás tartományába került át. Ennek jól érthető kísérőjelenségeként aktuális igényként jelentkezik a közös történeti gyökerek kutatása. Aligha véletlen, hogy e tekintetben szinte paradigmaticussá vált az ókori keltaság, amely Írországtól ha nem is az Urálig, de legalábbis a Fekete-tenger vidékéig húzódó, hatalmas területet érintő, közös kulturális örökséget mondhatott magáénak.⁸² Az ún. történeti kelta vándorlások új értelmezése előtérbe állítja az asszimilációs képesség, az eltérő kulturális hagyományokra, a külső hatásokra való nyitottság alapvető fontosságát azokban a folyamatokban, amelyek az európai térség szereplőit konstruktív közösséggé kovácsolhatják össze.

81 Idézi Rolley, 1990, 376.

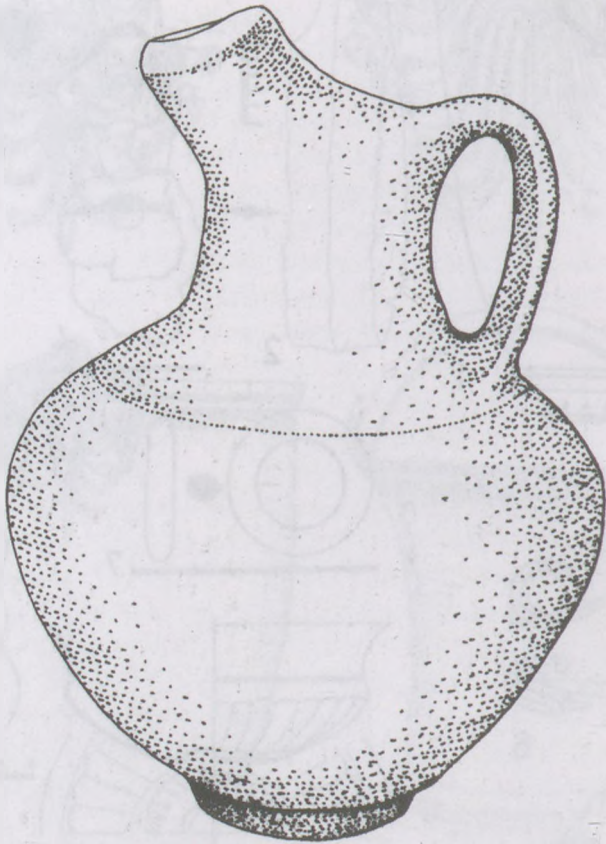
82 Mindmáig legjobb bizonyítéka ennek az *I Celti* címet viselő kiállítás 1991-ben, a velencei Palazzo Grassiban (vö. Venezia, 1991).

1. kép. 1. A waldalgesheimi szitula (37. j.); 2. A derveni A49. sz. szitula (39. j.)

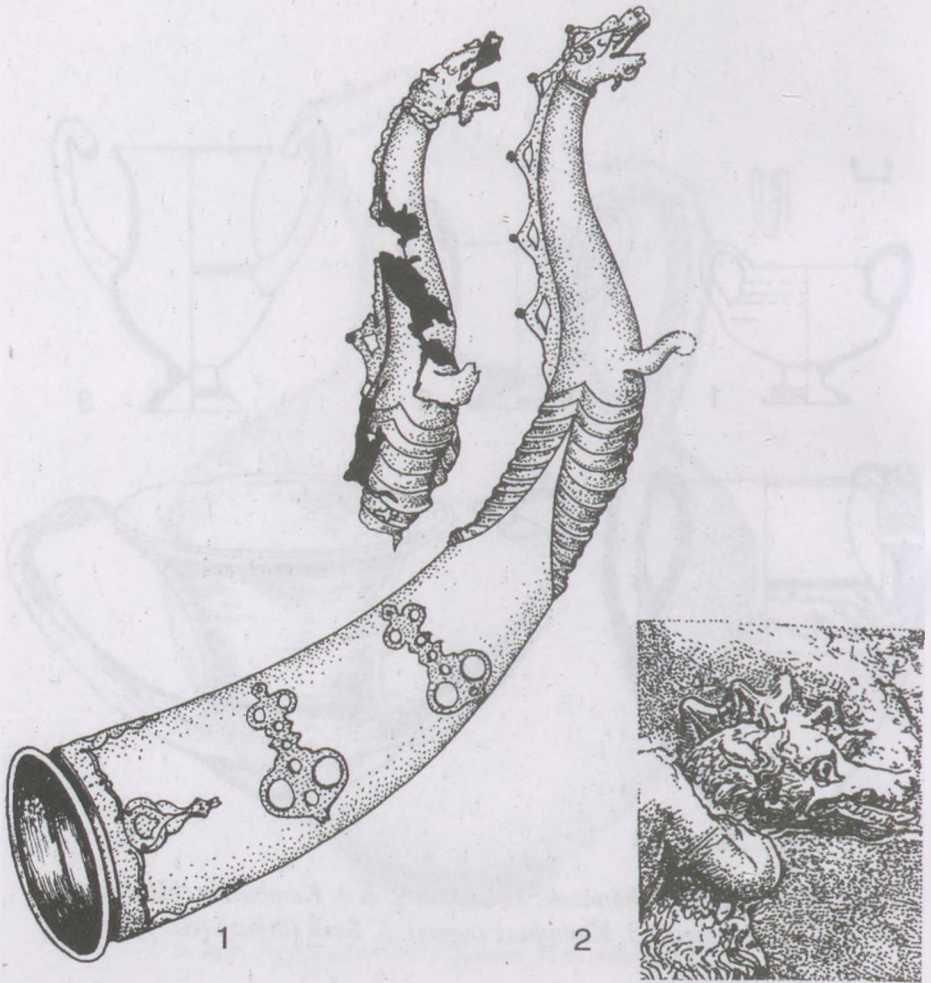
2. kép. A karaburmalı 22. sír, görög bronzvödörrel (1. sz.) mellékletei között (48. j.)

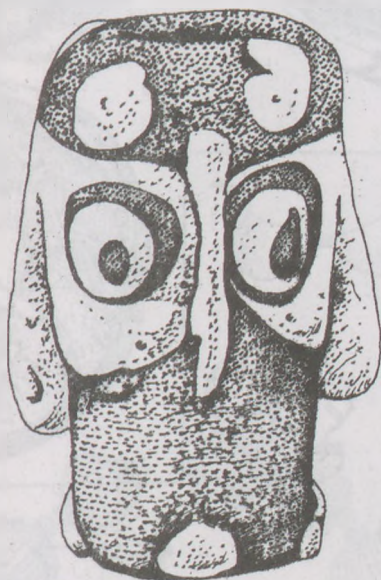
3. kép. Agyag oinokhoé a pecinei 316. sírból (54. j.)

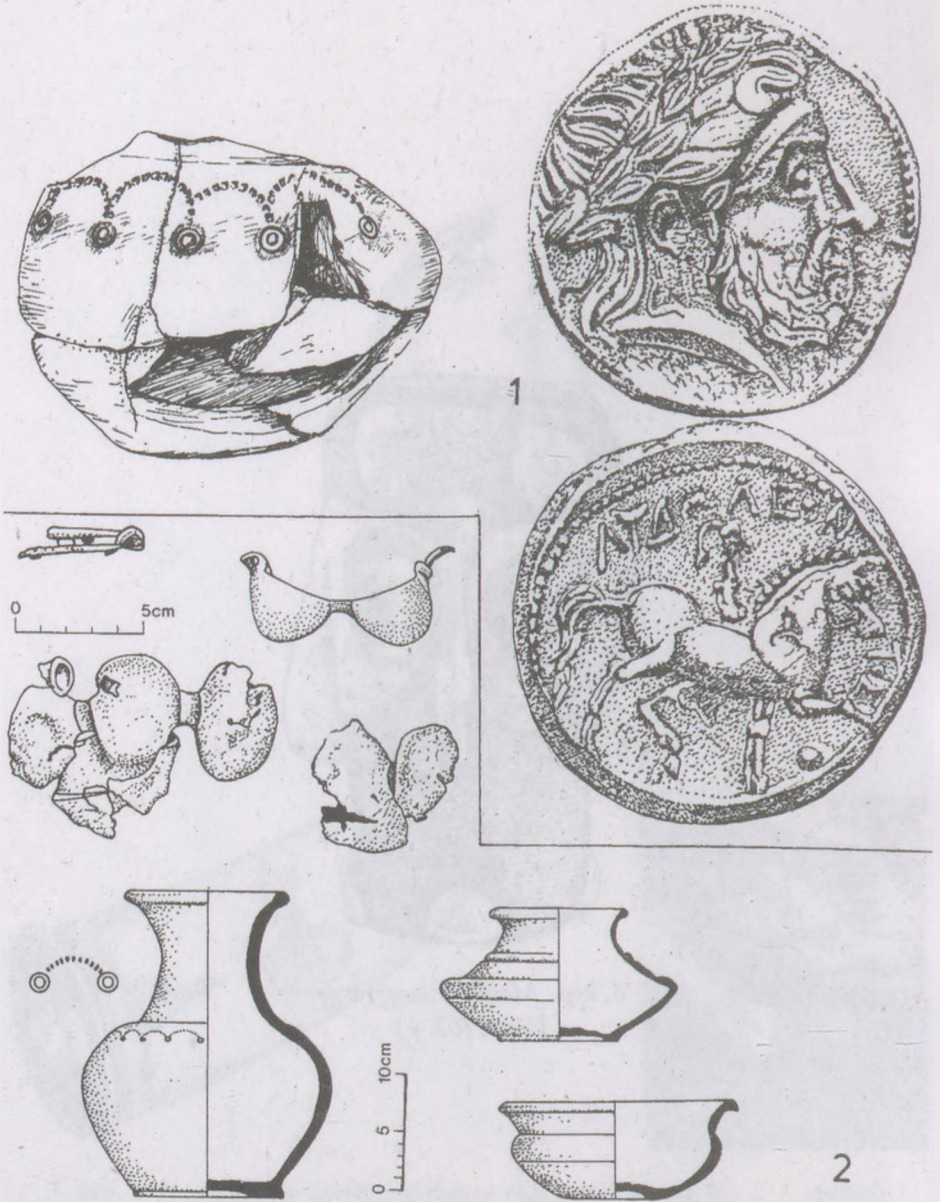
4. kép. Kelta agyag-kantharoszok: 1. Chotin; 2. és 4. Karaburma. Hellenisztikus kantharoszok: 3. Korinthosz (agyag), 5. Szob (bronz) (61. j.)

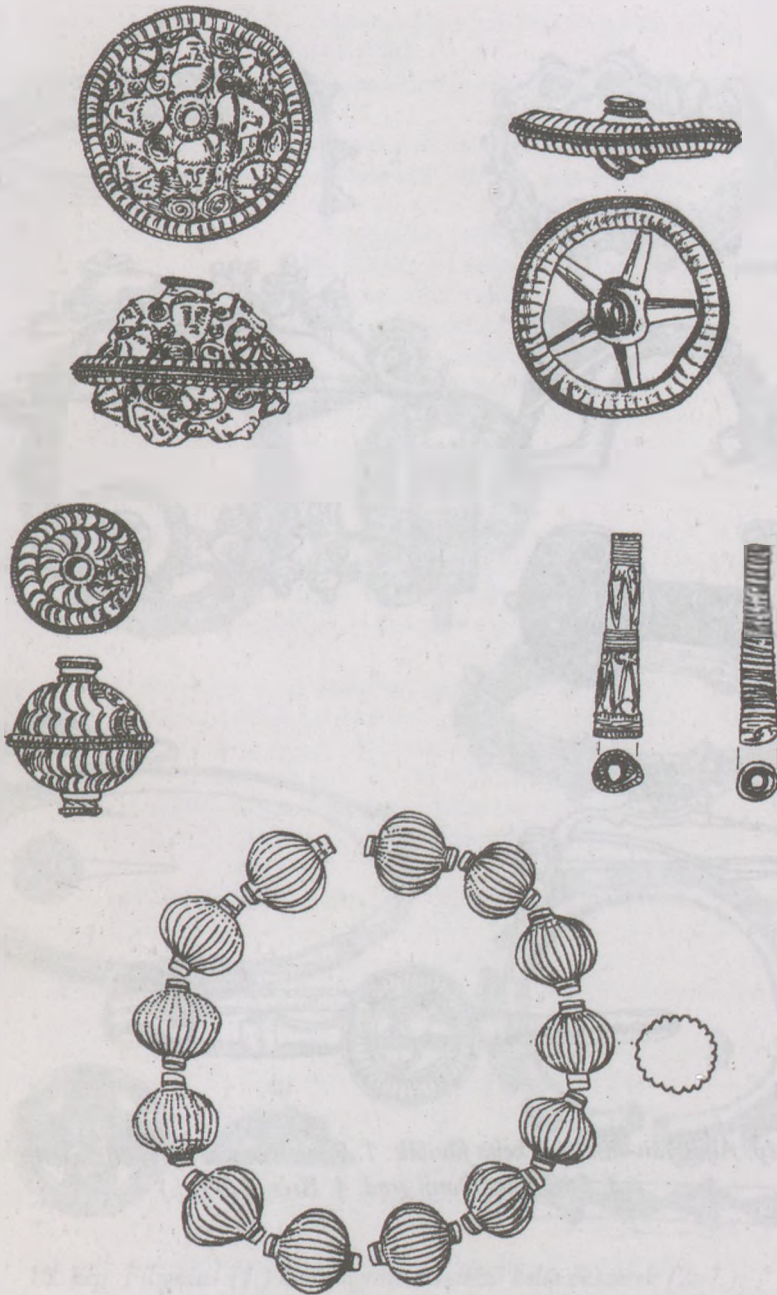
5. kép. 1. A jászberény-cserőhalmi rhinton (62. j.); 2. Ketosz Kr. e. 3. századi tarentumi ábrázolása (64. j.)

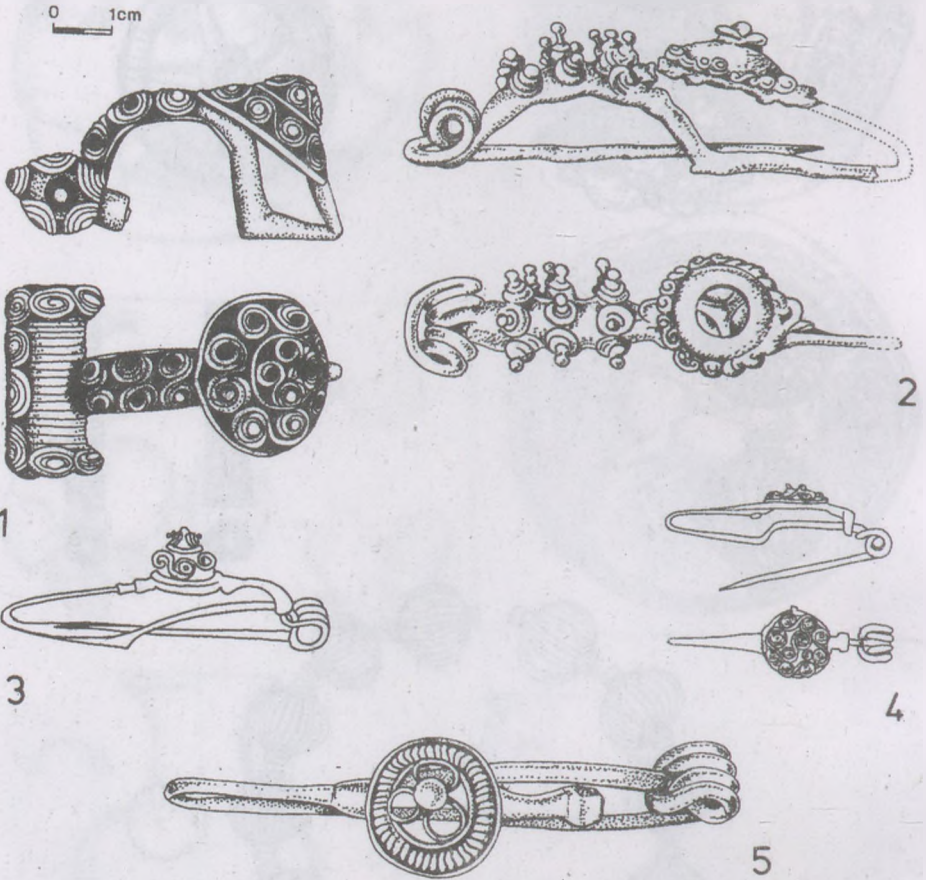
6. kép. Maszkos üveggöngy
Vácról (67. j.)

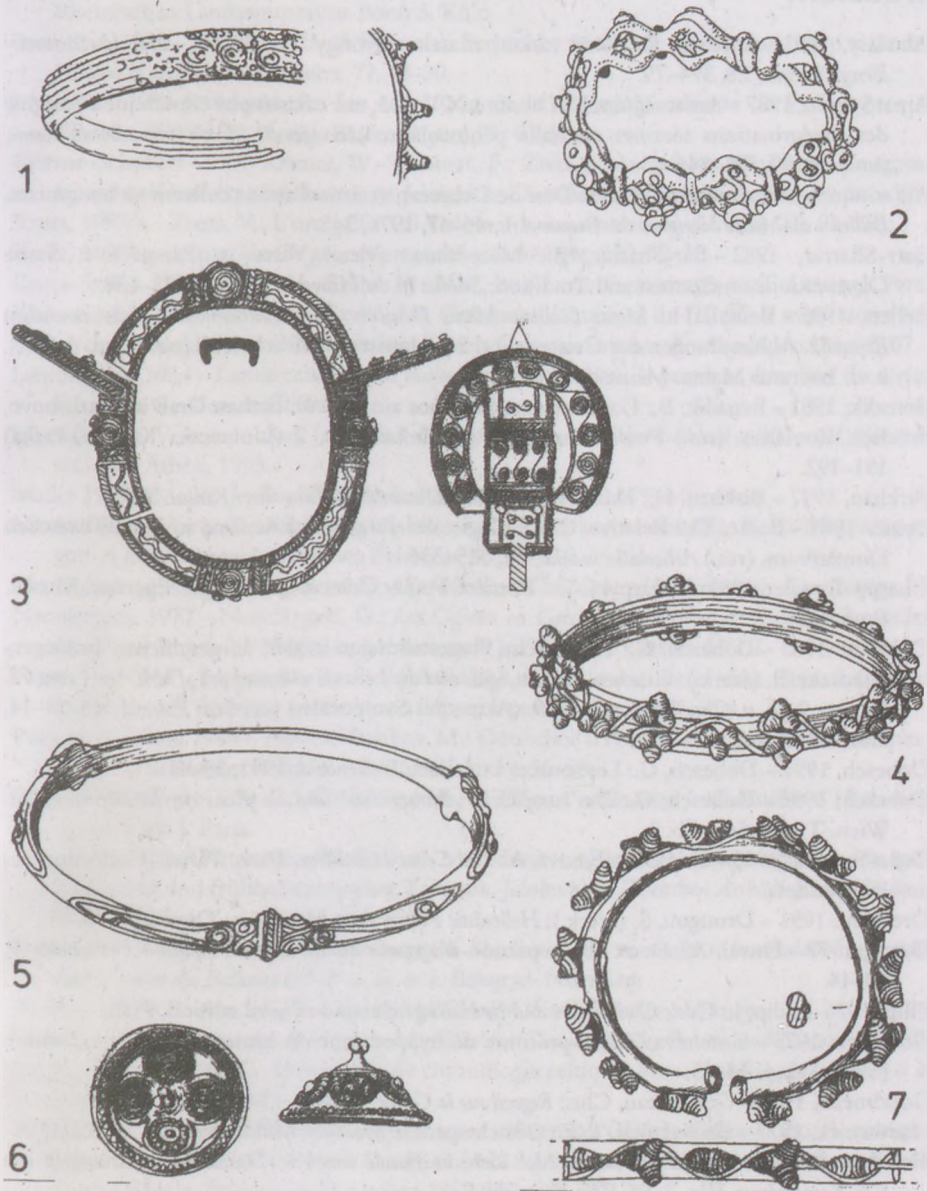
7. kép. 1. Audoleón típusú kelta ezüstpénnz Egyházasdengelegről, annak az agyagedénynek a maradványával, melyből az éremkincs előkerült; 2. Azonos típusú váza egy magyarszerdahelyi kelta sír mellékletei között (74. j.)

8. kép. Aranyékszertípusok a szárazd-regölyi kincsben (78. j.)

9. kép. Álfiligrán-díszítésű kelta fibulák: 1. Rezi-Rezicsér. 2. Cluj-Gheorgheni.
3, 5. Osijek-Donji grad. 4. Brezice (79. j.)

10. kép. Filigrán- (1.) és álfiligrán-díszítésű kelta ékszerek (2-7.):
 1. Osijek-Donji grad. 2. Ciumești. 3. Choťín. 4. Bajč-Vlkanovo.
 5. Hurbanovo-Bohata 6-7. Maňa (79. j.)

Irodalom

- Almásson, 1993 – Almásson, K.: Késő vaskori maszkos gyöngy Tiszalökről. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 28, 374–79.
- Amat Séguin, 1987 – Amat séguin, B.: Diodore, XIV, 113: une catastrophe climatique à l'origine des pérégrinations sénones en Italie péninsulaire. *Mélanges de l'École française de Rome, Antiquité*, 99, 823–846.
- Art antique – Art antique au Musée Déri de Debrecen et dans d'autres collections hongroises. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 46–47, 1976, 3–5.
- Barr-Sharrar, 1982 – Barr-Sharrar, B.: Macedonian Metal Vases in Perspective: Some Observations on Context and Tradition. *Studies in the History of Art*, 10, 123–138.
- Bellen, 1985 – Bellen, H.: *Metus Gallicus-Metus Punicus. Zum Furchtmotiv in der römischen Republik*. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Akad. d. Wiss. u. d. Literatur Mainz. Mainz–Stuttgart.
- Benadik, 1981 – Benadik, B.: Das bronzene Lekythos aus dem keltischen Grab in Hurbanovo, Bez. Komárno. (rés.) *Praehistorica VIII-Varia Archaeologica*, 2 (Univerzita Karlova, Praha) 191–192.
- Birkhan, 1997 – Birkhan, H.: *Kelten. Versuch einer Gesamtdarstellung ihrer Kultur*. Wien.
- Božić, 1981 – Božić, D.: Relative Chronologie der jüngeren Eisenzeit im jugoslawischen Donaauraum. (rés.) *Arheološki vestnik*, 32, 315–336.
- Charpy-Roualet, 1991 – Charpy, J.-J. – Roualet, P.: *Les Celtes en Champagne*. Epernay, Musée, Epernay.
- Dobesch, 1983 – Dobesch, G.: Historische Fragestellungen in der Urgeschichte. In Deger-Jalkotzky, S. (szerk.): *Griechenland, die Ägäis und die Levante während der „Dark Ages“ vom 12. bis zum 9. Jh. v. Chr.* Wien, 179–239. (Akten des Symposions von Stift Zwettl Nö. 11–14. Oktober 1980.)
- Dobesch, 1991 – Dobesch, G.: Les sources littéraires. In *Venezia*, 1991, 35–41.
- Dobesch, 1995 – Dobesch, G.: *Das europäische „Barbaricum“ und die Zone der Mediterrankultur*. Wien. Tyche, Suppl.b. 2.
- Drda-Rybová, 1995 – Drda, P.–Rybová, A.: *Les Celtes de Bohême*, Paris. Párizs (Collection des Hesperides.)
- Drougou, 1991 – Drougou, S. (szerk.): *Hellenistic Pottery from Macedonia*. Thesszaloniki.
- Duval, 1977 – Duval, A.: Deux objets pseudo-filigranés de La Tène. *Antiquités Nationales*, 9, 40–44.
- Filip, 1976 – Filip, J.: *Celtic Civilization and Its Heritage*. Second revised edition. Praha.
- Gotcheva, 1975 – Gotcheva, Z.: La protome de hippocampe en bronze de Devnia. *Izkustvo* (Szófia), 3–4, 44–45.
- Goudineau, 1998 – Goudineau, Chr.: *Regard sur la Gaule*. Paris.
- Haevernick, 1977 – Haevernick, T. E.: Gesichtspierlen. *Madrider Mitteilungen*, 18, 152–231.
- Hellebrandt, 1994 – B. Hellebrandt, M.: *Keltische Funde von Vác. Das keltische Gräbelfeld von Vác-Kavicsbánya*. Vác, 7–84. Váci Könyvek 7.
- Helvetier – *Die Helvetier und ihre Nachbarn als Identifikationsfiguren der heutigen Schweizer: Theorien und Auswirkungen*. (Archäologie der Schweiz 14, 1991 no. 1.)
- Hunyady, 1942–44 – Hunyady, I.: *Kelták a Kárpát-medencében. Die Kelten im Karpatenbecken*. Budapest. *Dissertationes Pannonicae* II, 18.

- Joachim, 1995 – Joachim, H.-E.: *Waldalgesheim. Das Grab einer keltischen Fürstin*. Kataloge des Rheinischen Landesmuseums Bonn 3. Köln.
- Jovanović, 1983 – Jovanović, B.: A Pećine en Serbie. La nécropole d'un grand camp militaire. *Histoire et archéologie les dossiers*, 77, 43–50.
- Jovanović, 1984 Jovanović, B.: Les sépultures de la nécropole celtique de Pećine pres de Kostolac (Serbie du Nord). *Etudes celtiques*, 21, 63–87.
- Krämer-Schubert – 1979 Krämer, W.–Schubert, F.: Zwei Achsnägel aus Manching. Zeugnisse keltischer Kunst der Mittellatènezeit. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 94, 366–389.
- Kruta, 1987/a – Kruta, V.: L'oro gallico di Tolosa. *L'umana avventura, Autunno '87*, 81–85.
- Kruta, 1987/b – Kruta, V.: Or grec et or gaulois. *Archéologia*, 220, 32–35.
- Kruta-Szabó, 1978 – Kruta, V.–Szabó, M.: *Les Celtes* (Racontés en images par E. Lessing). Paris.
- Kruta-Szabó, 1982 – Kruta, V.–Szabó, M.: Canthares danubiens du IIIe siècle avant notre ère: un exemple d'influence hellénistique sur les Celtes orientaux. *Etudes celtiques*, 19, 51–67.
- Lambrechts, 1954 – Lambrechts, P.: *L'exaltation de la tête dans la pensée et dans l'art des Celtes*. DissArch Gandenses II. Brugge.
- Macédonies – Vokotopoulou, J. (szerk.): *Les Macédonies. Les Grecs du Nord et l'époque d'Alexandre le Grand*. Athén, 1995.
- Malitz 1983 – Malitz, J.: *Die Historien des Poseidonios*. Zetemata 79. München.
- Maráz, 1981 – Maráz, B.: A szkítakeri őslakosság La Tène-kori továbbléleése Kelet-Magyarországon. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 26, 97–119.
- Momigliano, 1975 – Momigliano, A.: *Alien Wisdom. The Limits of Hellenization*. Cambridge.
- Nachtergael, 1977 – Nachtergael, G.: *Les Galates en Grèce et les Sôtéria de Delphes*. Bruxelles. Académie Royale de Belgique: Mémoires de la Classe des Lettres, LXIII.
- Papazoglu, 1969 – Papazoglu, F.: *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* (Rés.: Les tribus indigènes de l'intérieur balkanique à l'époque préromaine.) Sarajevo.
- Parović –Pešikan, 1988 – Parović–Pešikan, M.: Oenochoé d'Atenica et le groupe des cruches à bec à l'intérieur des Balkans. (rés.) *Sztarinar*, 39, 35–58.
- Peyre, 1979 – Peyre, Chr.: *La Cisalpine gauloise du IIIe au Ier siècle avant J.-C.* Etudes d'Historie et Archéologie I. Paris.
- Pfrommer, 1983 – Pfrommer, M.: Italien – Makedonien – Kleinasien. Interdependenzen spät-klassischer und frühhellenistischer Toreutik. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, 98, 235–285.
- Popović, 1987 – Popović, P.: *Le monnayage des Scordisques. Les monnaies et la circulation monétaire dans le centre des Balkans IVe–Ier s. av. n. è.* Beograd–Novi Sad.
- Rankin, 1987 – Rankin, H. D.: *Celts and the Classical World*. London–Sydney.
- Reinecke, 1965 – Reinecke, P.: *Mainzer Aufsätze zur Chronologie der Bronze und Eisenzeit*. Bonn.
- Rolley, 1987 – Rolley, C.: Deux notes de chronologie celtique. *Revue Archéologique de l'Est et du Centre-Est*, 38, 415–419.
- Rolley, 1990 – Rolley, C.: Contacts, rencontre et influences: Grande-Grèce et monde celtique. In *La Magna Grecia e il lontano Occidente*. (Atti del ventinovesimo convegno di studi sulla Magna Grecia. Taranto, 6–11 ottobre 1989.) Napoli, 357–76.
- Roman, 1999 – Roman, D. és Y.: *La Gaule et ses mythes historiques*. (De Pythéas à Vercingétorix.) Paris.
- Rusu, 1969 – Rusu, M.: Das keltische Fürstengrab von Ciumești in Rumänien. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*, 50, 267–300.

- Shefton, 1994 – Shefton, B. B.: The Waldalgesheim Situla: Where was it made? In *Festschrift für Otto-Herman Frey zum 65. Geburtstag*. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 16. Hitzeroth, 583–593.
- Szabó, 1975 – Szabó, M.: Sur la question du filigrane dans l'art des Celtes orientaux. *Alba Regia*, 14, 147–165.
- Szabó, 1983/a – Szabó, M.: Audoleon und die Anfänge der ostkeltischen Münzprägung. *Alba Regia*, 20, 43–56.
- Szabó, 1983/b – Szabó, M.: Une cruche de bronze grecque. *Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts*, 60–61, 9–18.
- Szabó, 1983/c – Szabó, M.: Originalité et richesse de l'art celtique orientale. *Histoire et archéologie les dossiers*, 77, 20–29.
- Szabó, 1985 – Szabó, M.: Nouvelles vues sur l'art des Celtes orientaux. *Etudes celtiques*, 22, 53–72.
- Szabó, 1991 – Szabó, M.: Le monde celtique au IIIe siècle av. J.-C. Rapport sur les recherches récentes. *Etudes celtiques*, 28, 11–31.
- Szabó, 1992/a – Szabó, M.: *Les Celtes de l'Est. Le Second Age du Fer dans la cuvette des Karpates*. Collection des Hespérides. Paris.
- Szabó, 1992/b – Szabó, M.: Les Celtes dans les Balkans. *La Recherche*, 241, 296–304.
- Szabó, 1996 – Szabó, M.: L'expansion celte et l'armement décoré. *Mélange de l'École Française de Rome. Antiquité*, 108, 523–553.
- Tasić, 1992 – Tasić, N. (szerk.): *Scordisci and the native population in the Middle Danube Region*. Beograd.
- Tite-Live V – Tite-Live: *Histoire romaine*, t. 5. (livre V.). Collection des Universités de France, Ass. G. Budé. Paris, 1969.
- Todorović, 1972 – Todorović, J.: *Praistorijska Karaburma I: nekropola mladeg quozdenog doba*. Dissertationes et monographiae XIII. Beograd.
- Treasures – Ninou, K. (szerk.): *Treasures of Ancient Macedonia*. Thessaloniki, 1980.
- Utak, 1997 – Raczky, P.–Kovács, T.–Anders, A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M 3-as autópálya régészeti leletmentései*. Budapest.
- Venedikov–Gerassimov, 1975 – Venedikov, J.–Gerassimov, T.: *Thracian Art Treasures*. Szófia.
- Venezia, 1991 – Frey, O.-H.–Kruta, V.–Raftery, B.–Szabó, M.: *Les Celtes*. Palazzo Grassi. Milano.
- Vitali, 1985 – Vitali, D.: *Monte Bibele (Monterenzio) und andere Fundstellen der keltischen Epoche im Gebiet von Bologna*. Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg 16. Marburg.
- Vocotopoulou, 1975 – Vocotopoulou, J.: Le trésor de vases de bronze de Votonosi. *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 109, 729–788.
- Wernicke, 1991 – Wernicke, J.: *Die Kelten in Italien. Die Einwanderung und die frühen Handelsbeziehungen zu den Etruskern*. Palingenesia 33. Stuttgart.

SZÉKFOGLALÓK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIAÁN 1995–1998

I-II. KÖTET

- Bartók Mihály: Térkémi tényezők szerepe a fémkatalízisben
- Bárdossy György: A radioaktív hulladék hazai elhelyezésének földtudományi alapjai
- Farkas Tibor: Membránfoszfolipidek molekuláris összetétele és a testhőmérséklet
- Ferge Zsuzsa: A civilizációs folyamat fenyegetettsége
- Freund Tamás: Agykérgi neuronhálózatok szerkezete és működése
- Görög Sándor: A gyógyszeranalitika szépségei
- Hanák Péter: Modernizáció és antikapitalizmus Magyarországon
- Horváth József: Növényvírusok in vivo
- Ihász Mihály: A pepticus fekélyek korszerű sebészi kezelése
- Kákossy László: Théba a Ptolemaiosz- és a római korban
- Kálmán Alajos: Barangolások kristályrácsokban
- Kulcsár Szabó Ernő: Költészet és dialógus
- Kúnos György: Opio-melanokortin peptidek szerepe a vérkeringés agyi szabályozásában
- Lipták András: Fehérje-szénhidrát kölcsönhatások
- Makkai Mihály: A kategóriaelmélet szerepe a matematika megalapozásában
- Marosi Sándor: A földrajzi táj kutatások összetettsége és alkalmazhatósága
- Mesko Attila: Környezettudomány, környezeti geofizika
- Méhes Károly: Régi és új módszerek az orvosi genetikában
- Palánkai Tibor: Az integráció mérésének néhány elméleti-stratégiai kérdése
- Pálinkás Gábor: Molekuláris oldatkémia
- Palkovits Miklós: Agypályák – idegi hálózatok
- Reményi Károly: Paradoxonok a tüzeléstechnikában
- Rézler Gyula: Az arbitrállás szociológiája
- Róna-Tas András: Honfoglalás és népalakulás a középkori Euráziában
- Sajó András: A jogosultságok lehetősége
- Sárközy András: Hibrid problémák a számelméletben
- Solymos Rezső: Az erdészeti, fatermeszi és erdőnevelési kutatások eredményei és alkalmazásuk az erdőgazdasági gyakorlatban (1958–1998)
- Somfai László: Kottakép és műalkotás
- Szabadváry Ferenc: Magyar tudománytörténeti tabló, előtérben a kémia
- Szakály Ferenc: Török kori történelmünk kritikus kérdései
- Teplán István: Antitumor aktivitású peptidek
- Terplán Zénó: A gépszerkezettanról
- Töke László: Szupramolekuláris kémia; koronaéterek
- Venetianer Pál: A génszész műszerei: a restriktációs-modifikációs enzimek
- Vékás Lajos: A szerződési szabadság alkotmányos korlátai
- Úicsek Tamás: A természet geometriája
- Zimányi József: A maganyagtól a kvarkanyagig a nehézion fizikában

SZÉKFOGLALÓK 1995–1998, III–V. kötet

- Árkai Péter: A regionális metamorfózis és jelentősége a Kárpát-medence kéregfejlődésében
- Bauer Győző: Az oxidatív stressz és az antioxidánsok hatása a simaizomszövetekre
- Bérces Tibor: A gyökreakciók sokszínű világa: a reakciók kinetikája és termokémiája
- Brassai Zoltán: Vegytakeringési zavarok új kezelési lehetőségei
- Csányi Vilmos: Viselkedés, környezet, gének – etológiai tanulmányok
- Dohy János: Biotechnológia és állatnemesítés – új eredmények, kihívások, kilátások
- Fonyó Zsolt: Integrált vegyipari rendszerek folyamatszintézise
- Friedrich Péter: Fehérjék, enzimek, emlékezet
- Gáspár Zsolt: A számítógépek hatása a tartószerkezetek mechanikájára
- Géczy Barnabás: Kontinuitás, krízis, katasztrófa az ammoniteszek törzsejlődésében
- Grätzer György: Hálóelméleti függetlenségi tételek
- Karmathy Árpád: A magyar polgári jogról 1999-ben
- Naszpra Ottó: Nehány hidraulikai probléma a vízepítésben
- Hatvani László: Differenciálegyenletek megoldásainak stabilitási tulajdonságai
- Keszky László: Morfogenezis haploid és somatikus sejtekből in vitro
- Hollósi Miklós: Kiroptikai spektroszkópia: változatok egy témára
- Konti László: Az uráli/finnugor „ösnelyo”-ról
- Horváth János: Distribúciók és topológikus vektorterek
- Kiss Lajos: Az új európai víztudomány
- Kosa László: A magyar nepraiz 1945 után
- Kristó Gyula: Előd
- Lámfalussy Sándor: Szerkezeti változások az európai pénzpiacra
- Lőrincz Lajos: Összehasonlítás a közigazgatás kutatásában
- Major György: Napsugárzás a légkörben és a felszínen
- Nagy Béla: A háziállatok enterális colibacillosisai
- Nagy Elemér: A klasszikus fizikától az anyagtudományig
- Nagy István: Változó struktúrájú nemlineáris rendszerek
- Nagy Tóth Ferenc: Fényhatásvizsgálat egysejtű zöldmoszatokon
- Náray Szabó Gábor: Elektrosztatikus katalízis
- Németh Judit: A nehézion-fizika és asztrofizikai alkalmazásai
- Orbán Miklós: Kémiai periodicitás időben és térben
- Pápay József: Föld alatti gáztárolás porózus közetekben
- Papp László: A legyek ritkaságáról
- Péter Mihály: Néhány gomba- és baktériumfaj viselkedése a létfeltételek alsó határán
- Petranyi Győző: A szuppresszív immunreguláció alkalmazása a transzplantáció és a reprodukció immunológia klinikai gyakorlatában
- Pléh Csaba: A relativizmus kérdései és a mai pszicholingvisztika
- Salamon Miklós: Közetmechanika fejlődése – egyéni szemszögből
- Sitkei György: A talaj-kerék kapcsolat néhány elméleti kérdése
- Spát András: A kalcium jel és a mitokondrium működése
- Szabad György: A parlamentáris kormányzati rendszer megteremtése, védelmezése és kockázata Magyarországon (1848–1867)
- Szabó András: Alkotmány és büntetőjog
- Szabó Miklós: Tumultus Gallicus
- Szegedy-Maszák Mihály: A Nyugat és a világirodalom
- Szentes Tamás: Fejlődés, rendszerváltás és versenyképesség a globalizálódás korában
- Tóth Klára: Szelektív érzékelők jelentősége a kémiai analízisben
- Uray Zoltán: Sugársérülések mérsékelt kémiai és biológiai anyagokkal
- Várallyay György: Talajfolyamatok szabályozásának tudományos megalapozása
- Varga János: Földeskü
- Vaskovics László: Társadalmi modernizáció és a szülői szerepváltozás összefüggései
- Vétes Attila: Fullerénvegyületek Mössbauer-spektroszkópiája
- Vizkelety András: A Leuveni Kodex magyar scriptorai
- Zalai Ernő, Neumann János: Klasszikus vagy neoklasszikus?